SLOVENSKÝ NÁRODOPIS SLOVAK ETHNOLOGY 4 61 • 2013

OBSAH

EDITORIAL (1)

DANIEL LUTHER, PETER SALNER: Editorial – Adaptácia obyvateľov miest v procesoch spoločenských zmien • 335

ŠTÚDIE

SOUKUPOVÁ, Blanka: Identita moderních městských světů (Příklad Prahy v období od šedesátých let 19. století do tzv. Sametové revoluce /1989/) • 338

LEHEČKA, Michal: Sídliště současné a minulé: Proměny pražského sídliště Stodůlky očima jeho obyvatel • 351

LUTHER, Daniel: Česi v Bratislave 1919 – 1945: Adaptácia a marginalizácia • 368

SALNER, Peter: Adaptácia na spoločenské zmeny: Židovská komunita v Bratislave po roku 1945 • 379

EDITORIAL (2)

BOTÍKOVÁ, Marta: Editorial – Kultúrne procesy v postsocialistickej spoločnosti: medzi globalizáciou a lokalizáciou • 392

ŠTÚDIE

JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: Rodinné tradície (v stravovaní a sviatkovaní) v kontexte globalizácie • 396

HLÔŠKOVÁ, Hana: Fenomény folklorizmu medzi globálnym a lokálnym (na príklade troch podujatí) • 408

CSÜTÖRTÖKYOVÁ, Dita: Identifikačné procesy lokálnej komunity vo vzťahu k tradičnej ľudovej architektúre (Na príklade obce Sebechleby) • 430

SPRÁVY

BUZALKA, Juraj: Profesor Josef Kandert sedemdesiatročný • 452

VOĽANSKÁ, Ľubica: Bohatstvo v rozmanitosti. Dni slovenskej kultúry v Múzeu európskych kultúr. *Reichtum in der Vielfalt. Slowakische Kulturtage im Museum Europäischer Kulturen* (Berlin, 31. 8. – 29. 9. 2013) • 453

GRAUZELOVÁ, Táňa: Správa z konferencie *Morale et Cognition: L'epreuse du terrain* (Cerisy-la-Salle, 4. – 11. 9. 2013) • 454

BOTÍKOVÁ, Marta: Konferencia *Nová emigrace z České republiky a návratová politika* (Praha, 30. 9. a 1. 10. 2013) • 456

CSONKA-TAKÁCS, Eszter: Naša budúcnosť v našej minulosti – sviatočné tradície Slovákov v Maďarsku (výstava v Békešskej Čabe) • 458

POTANČOK, Vladimír: Prezentácia Ústavu etnológie SAV v Národnom osvetovom centre počas Týždňa vedy a techniky • 460

RAJNIAKOVÁ, Daniela: Celoslovenská prehliadka ŠVOUČ 2013 (13. november 2013, Nitra) • 464

UHRIN, Michal, ŠIMEKOVÁ, Linda: Študentské antropologické fórum 2013 (27. – 28. november 2013, Bratislava) • 466

POTANČOK, Vladimír: Ocenenia pre členov Ústavu etnológie SAV v roku 2013 • 467

RECENZIE

Henrieta Moravčíková: Bratislava: atlas sídlisk 1950 – 1995. Bratislava: Atlas of Mass Housing, 1950 – 1995 (Ľubica VOĽANSKÁ) • 469

Ševčíková, Zuzana a kol.: BRATISLAVA – POZSONY – PRESSBURG. Sprievodca historickou pamäťou (Peter SALNER) • 471

Juraj Zajonc: Premeny vlákna (Alžbeta GAZDÍKOVÁ) • 472

Dve nové knihy o „zbojníckych ľudových tradíciách". K 300. výročiu smrti zbojníka Juraja Jánošíka • 474

Adam Votruba: Pravda u zbojníka. Zbojnictví a loupežnictví ve střední Evropě (Viera GAŠPARÍKOVÁ) • 475

Renáta Bojničanová: Los bandoleros y su reflejo

en la tradición oral. La prosa popular. Comparación catalano-eslovaca (Viera GAŠPARÍKOVÁ) • 476
Jana Belišová: Bašav, more, bašav / Zahraj, chlapče, zahraj. O piesňach slovenských Rómov (Vladimír POTANČOK) • 478
Róbert J. Büchler (Ed.): Encyklopédia židovských náboženských obcí, 3. zväzok, S-T (Igor THURZO) • 479
Gross, J. T. (v spolupráci s I. Grudzińskou-Gross): Zlatá žeň. Co se odehrálo na pomezí holocaustu (Peter SALNER) • 481
Lukáš Přibyl, Michal Plzák: Zapomenuté transporty (Peter SALNER) • 481

Slovenský národopis 61 • 2013 • 483

CONTENTS

EDITORIAL (1)
DANIEL LUTHER, PETER SALNER: Editorial – The Adaptation of Town Residents in the Processes of Social Change • 335

ARTICLES
SOUKUPOVÁ, Blanka: The Identity of Modern Urban Worlds (As Exemplified by Prague in the period from the 1860s to the so-called Velvet Revolution /1989/) • 338
LEHEČKA, Michal: Settlements of the Present and Past: Changes in the Prague Settlement of Stodůlky Through the Eyes of Its Inhabitants • 351
LUTHER, Daniel: Czechs in Bratislava 1919-1945: Adaptation and Marginalisation • 368
SALNER, Peter: Adaptation to Social Changes: the Jewish Community in Bratislava After 1945 • 379

EDITORIAL (2)
BOTÍKOVÁ, Marta: Editorial – Cultural Processes in Post-Socialist Society: Between Globalisation and Localisation • 392

ARTICLES
JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: Family Traditions (in Diet and Festive Celebration) in the Context of Globalisation • 396
HLÔŠKOVÁ, Hana: The Phenomena of Folklorism Between the Global and the Local (Exemplified by Three Events) • 408
CSÜTÖRTÖKYOVÁ, Dita: Identification Processes of the Local Community in Relation to Traditional Folk Architecture (Exemplified by the Village of Sebechleby) • 430

NEWS
BUZALKA, Juraj: Professor Josef Kandert at Seventy • 452
VOĽANSKÁ, Ľubica: Wealth in Diversity. Days of Slovak Culture in the Museum of European Cultures. *Reichtum in der Vielfalt. Slowakische Kulturtage im Museum Europäischer Kulturen* (Berlin, 31. 8. – 29. 9. 2013) • 453
GRAUZELOVÁ, Táňa: Report from the Conference *Morale et Cognition: L'epreuse du terrain* (Cerisy-la-Salle, 4. – 11. 9. 2013) • 454
BOTÍKOVÁ, Marta: Conference on *New Emigration from the Czech Republic and the Policy on Return* (Prague, 30. 9. and 1. 10. 2013) • 456
CSONKA-TAKÁCS, Eszter: Our Future in Our Past: Festive Traditions of Slovaks in Hungary (exhibition in Békešská Čaba) • 458
POTANČOK, Vladimír: Presentation of the SAV Institute of Ethnology in the National Enlightenment Centre during Science Week • 460
RAJNIAKOVÁ, Daniela: All-Slovakia ŠVOUČ Review 2013 (13. 11. 2013, Nitra) • 464
UHRIN, Michal, ŠIMEKOVÁ, Linda: Student Anthropological Forum 2013 (November 27-28, 2013, Bratislava) • 466
POTANČOK, Vladimír: Awards to Employees of the SAV Institute of Ethnology 2013 • 467

BOOK REVIEWS/REVIEW ESSAYS
Henrieta Moravčíková: Bratislava - atlas sídlisk 1950-1995. Bratislava: Atlas of Mass Housing, 1950-1995 (Ľubica VOĽANSKÁ) • 469
Ševčíková, Zuzana a kol.: BRATISLAVA – POZSONY – PRESSBURG. Sprievodca historickou pamäťou (Peter SALNER) • 471
Juraj Zajonc: Premeny vlákna (Alžbeta GAZDÍKOVÁ) • 472
Two New Books on "Folk Outlaw Traditions": on the 300th Anniversary of the Death of the Outlaw Juraj Jánošík • 474
Adam Votruba: Pravda u zbojníka. Zbojnictví a loupežnictví ve střední Evropě (Viera GAŠPARÍKOVÁ) • 475
Renáta Bojničanová: Los bandoleros y su reflejo en la tradición oral. La prosa popular. Comparación catalano-eslovaca (Viera GAŠPARÍKOVÁ) • 476
Jana Belišová: Jana Belišová: Bašav, more, bašav / Zahraj, chlapče, zahraj. O piesňach slovenských Rómov (Vladimír POTANČOK) • 478
Róbert J. Büchler (Ed.): Encyklopédia židovských náboženských obcí, 3. zväzok, S-T (Igor THURZO) • 479
Gross, J.T. (v spolupráci s I. Grudzińskou-Gross): Zlatá žeň. Co se odehrálo na pomezí holocaustu (Peter SALNER) • 481
Lukáš Přibyl, Michal Plzák: Zapomenuté transporty (Peter SALNER) • 481

Contents of the 61th Volume

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS SLOVAK ETHNOLOGY 4 61 • 2013

EDITORIAL (1)

ADAPTÁCIA OBYVATEĽOV MESTA V PROCESOCH SPOLOČENSKÝCH ZMIEN

Zmeny, ktorými prešla spoločnosť v etape postsocialistickej transformácie, predstavujú etapovitý skok medzi minulosťou a prítomnosťou (Hann, 2002). Táto premena sa premietla aj do kultúry a spôsobu života obyvateľov. Každý sa musel (úspešne alebo s problémami) adaptovať na nový režim a jeho realitu. Adaptácia jednotlivcov, skupín i spoločnosti ako celku na nové pomery predstavuje dôležitú spoločenskovednú problematiku. Je prirodzené, že tento fenomén sa dostal aj do zorného poľa slovenskej etnológie.

V rokoch 2011 – 2013 sa tejto téme venoval projekt VEGA č. 2/0099/11 *Adaptácia obyvateľov mesta v procesoch spoločenských zmien*. V priebehu troch rokov riešitelia z radov pracovníkov Ústavu etnológie SAV pripravili publikačné výstupy v podobe viacerých monografií či vedeckých štúdií. Zhrnutie výsledkov ale logicky prichádza až na záver projektu a má dve podoby. Prvú predstavuje kolektívna monografia Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku IV.: Spoločenská zmena a adaptácia, pripravená v spolupráci s etnologickým pracoviskom Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Druhou je monotematické číslo Slovenského národopisu 2013/4, ktoré práve držíte v rukách.

Hoci je fenomén adaptácie všeobecný, pretože každá zmena vyvoláva reakciu, v ľudskej spoločnosti mávajú riešenia individuálny charakter s množstvom konkrétnych foriem. Problematika je to nevyhnutne bezbrehá, premieta sa do rôznych stránok sociálnych a kultúrnych zmien. Kým sociálna zmena sa týka premien v sociálnej štruktúre spoločnosti, vo vzorcoch sociálneho správania a kultúrnych vzorcoch správania (podrobnejšie Kapferer, 1997: 428-429), pri kultúrnej zmene ide o transformácie sociokultúrnych systémov, kultúr alebo ich častí (podrobnejšie Hatch, 1997: 94-96). Po páde komunistického režimu v roku 1989 sa začal proces makrospoločenskej premeny (politickej a ekonomickej). Došlo k reštrukturalizácii vlastníctva, čo malo pozitívne i negatívne dôsledky. Zmeny v zamestnaneckých vzťahoch vyvolali u veľkých skupín obyvateľstva stratu sociálnych istôt. V prostredí, kde dovtedy vládlo „právo na prácu“ a porušenie „povinnosti pracovať“ predstavovalo trestný čin, znamenala nezamestnanosť nový fenomén, na ktorý sa museli adaptovať obyvatelia, inštitúcie i spoločnosť ako celok.

Nový právny poriadok, v ktorom sa uzákonili ľudské práva, osobné slobody a súkromné vlastníctvo, si vynútil niekedy zmenu, v iných prípadoch zánik dovtedajších životných stratégií. Prehĺbila sa individualizácia a s tým spojená sociálna a kultúrna diverzifikácia spoločnosti. K dôsledkom patrí oživenie národnostných a náboženských menšín, ale tiež vznik nových komunít na nekonformných ideových základoch, čo sa premieta do narastajúcej vnútornej diverzity miest (Hannerz, 1980). Ľudia začali bez pre-

kážok cestovať, ale aj „cudzí svet“ prichádzal na Slovensko. Prieniky „západnej a globálnej kultúry“ mali rôzne podoby: nové tovary, služby a technológie, reklamy, turisti a imigranti, zahraničné firmy a ich manažéri, nové, neraz náročnejšie pracovné požiadavky a kultúra práce, samozrejme rozmanité kultúrne vzory, ktoré narúšali zabehané modely či životné štýly. Takýto kultúrny kontakt vyvolal akulturačný proces, v ktorom zaznamenávame premeny a súčasne pretrvávanie viacerých prvkov kultúry a spôsobu života, zaužívaných v predchádzajúcej spoločenskej etape. Teoretici akulturácie píšu, že rozsah prispôsobení obsahuje modifikácie a reinterpretácie prevzatých kultúrnych čŕt, modifikácie alebo súbežné používanie vlastných kultúrnych vzorov, vznik prežitkov a posuny v kultúrnom zameraní. Za adaptáciu sa považuje, keď pôvodné a prevzaté (cudzie) kultúrne črty sú kombinované vo fungujúcom kultúrnom celku (Redfield, Linton, Herskovits, 1936: 151). Z vlastných pozorovaní vieme, že to je dlhodobý proces.

V antropologickom ponímaní sa teda adaptácia chápe ako nárast similarity, podobnosti a sprevádza ju rad sociálnych interakcií (Glick, 2008: 1). Ide o prispôsobenie, ktoré však nemusí mať charakter stotožnenia. V adaptačných stratégiách sa môžu objaviť aj úplne protichodné koncepcie, reagujúce na spoločenský vývin. Prejavujú sa aj v hodnotových orientáciách, ku ktorým patria zmeny postojov k spoločenským javom (lojalita, konformita, odpor), v transformáciách identít (etnickej, sociálnej, religióznej, rodovej atď.), životných štýlov a kultúrnych modelov. Predstavovali akýsi rámec riešenej problematiky adaptácie.

Mnohorakosť a premenlivosť sledovaných procesov má aj historické paralely. V žiadosti o grant sme okrem iného uviedli, že cieľom projektu je prostredníctvom metód a techník urbánnej etnológie lepšie spoznať a pochopiť procesy spoločenských zmien a ich vplyv na spôsob života v podmienkach slovenských miest. V historicky relatívne krátkom období 20. storočia sa vystriedali viaceré typy politických režimov, ktoré si vynucovali zmeny hodnotových systémov, orientácií, životného štýlu či stratégií jednotlivcov a skupín. Preto sme sa nevyhýbali ani takto zameraným analytickým pohľadom.

Ako sme už uviedli, štúdium adaptácie na spoločenskú zmenu má celospoločenský význam. Považovali sme preto za dôležité, aby dostali priestor prezentovať svoje poznatky nielen riešitelia projektu (ktorí mali možnosť publikovať v spomenutej monografii), ale aj ostatní záujemcovia z radov našej vedeckej komunity. S radosťou sme preto privítali ponuku redakcie a vyhlásili výzvu na príspevky do monotematického čísla časopisu Slovenský národopis. Reakcia potvrdila aktuálnosť problematiky. Po oponentskom konaní editori zaradili do tohto bloku štyri príspevky. V štúdii *Identita moderních městských světů (příklad Prahy v období od šedesátých let 19. století do tzv. sametové revoluce /1989/)* Blanka Soukupová vyšla z predpokladu, že „identita každého moderního národního města vznikala nejen z jeho dějin a tradic, ale především z vymezení se vůči druhým, odlišným, cizím identitám. Toto ohraničení se mělo samozřejmě nejen dopady politickospolečenské, kulturní, ale i svou symbolickou rovinu (včetně roviny jazykové).“ Uvedené hypotézy dokumentuje bohatým a rôznorodým materiálom v širokom historickom zábere od druhej polovice 19. storočia až do roku 1989. V závere štúdie konštatuje, že „při budování své identity se Praha opakovaně musela vypořádat s diskontinuitami státními a politickými. Její deklarovaná identita byla reakcí na politicko-společenské změny. V příznivé politické konstelaci mohla Praha vyzdvihnout jako integrální prvek své identity evropanství, v přechodné historické situaci a v totalitních režimech naopak potřebovala konstruovat nepřítele: Vídeň, demokracii první republiky, Němce, kapitalistický režim. Tyto obrazy, stereotypy a mýty představovaly velký sociální kapitál, který využívali politici ve všech režimech.“

Celkom odlišné prostredie toho istého mesta si všímal Michal Lehečka. Vo svojom príspevku *Sídliště současné a minulé: Proměny pražského sídliště Stodůlky očima jeho*

obyvatel sleduje na základe naratívnych biografických rozhovorov vzťah obyvateľov ku konkrétnemu pražskému panelovému sídlisku. Ako sám uvádza, „zkoumám, jakým způsobem v biografickém vyprávění narátorů vystupuje pociťovaná změna, lépe řečeno, jak změny zkoumané lokality narátoři reflektují". Na základe svojich výskumov dospel k záveru, že rozprávači „tím, že se v rámci narativu snažili pojmout svůj život na sídlišti co nejvíce uceleně, tak z antropologického hlediska odkryli dle mého názoru zajímavý neuvědomělý systém zasazení sebe sama do třiceti let života sídliště. Na první pohled ambivalentní vztah mezi *místem minulosti* a *prostorem současnosti* však při bližším zkoumání dává smysl. Ukazuje totiž, že vztah k místu je sice neustále reaktualizován, avšak jádro tohoto vztahu tvoří vždy vzpomínky, u kterých nemá žádnou vědeckou cenu rozhodovat, zda jsou fakticky správné či ne".

Daniel Luther v príspevku *Česi v Bratislave 1919 – 1945: Adaptácia a marginalizácia* analyzuje dopad spoločenských zmien na českú komunitu v Bratislave. Kým v období monarchie Česi predstavovali jednu z viacerých malých národností, po vzniku ČSR sa stali dominantným štátotvorným etnikom v štruktúre mesta. Po roku 1938 sa museli adaptovať na skutočnosť, že v novom režime predstavujú marginalizovanú etnickú skupinu. Skutočnosť, že všetky uvedené zmeny prebehli počas života jednej generácie, dáva autorovi možnosť dôkladne analyzovať priebeh týchto procesov.

Ako naznačuje už názov príspevku Petra Salnera *Adaptácia na spoločenské zmeny: Židovská komunita v Bratislave po roku 1945,* autor analyzuje proces adaptácie bratislavskej židovskej komunity na početné a neraz protirečivé spoločenské zmeny, ktoré prebehli v rokoch 1945 – 2010.

Súbor štúdií, venovaných problému adaptácie obyvateľov mesta na spoločenskú zmenu, ilustruje všeobecný charakter (a individuálne znaky) tohto procesu. Zdôrazňuje zároveň potrebu etnologického štúdia tohto spoločensky významného fenoménu. Predložený materiál je dokladom, že naša vedná disciplína (a to nielen pri tejto téme) nemôže robiť „hrubú čiaru za minulosťou". Zmena spoločenských pomerov a prispôsobenie sa novým podmienkam znamená prerušenie kontinuity, ktoré však nemožno mechanicky chápať ako likvidáciu tradičných foriem kultúry a spôsobu života. Skôr je potrebné hovoriť o ich transformácii, s ktorou sa chtiac či nechtiac musia vyrovnať jednotlivci i celá spoločnosť. Pri úsilí pochopiť súčasnosť (a nájsť črty budúceho vývoja spoločnosti) je preto nevyhnutné brať do úvahy aj to, čo (často len zdanlivo) odchádza...

DANIEL LUTHER, PETER SALNER,
Ústav etnológie SAV v Bratislave

LITERATÚRA

Glick, T. F. (2008). Acculturation. In: T. Barfield (Ed.), *The Dictionary of Anthropology*. Blackwell Publishing.

Hatch, E. (1997). Social change. In: T. Barfield (Ed.), *The Dictionary of Anthropology*. Blackwell Publishing.

Hannerz, U. (1980). *Exploring the city: Inquiries toward an urban anthropology.* New York: Columbia University Press.

Hann, Ch. (2002). *Postsocialism. Ideals, ideologies and practices in Eurasia.* New York: Routledge.

Kapferer, B. (1997). Cultural change. In: T. Barfield (Ed.), *The Dictionary of Anthropology*. Blackwell Publishing.

Redfield, R., Linton, R. Herskovits, M. (1936). Memorandum for the study of acculturation. In: *American Anthropologist, 38*(1), 149-152.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS SLOVAK ETHNOLOGY
4 61 • 2013
ŠTÚDIE

ČESI V BRATISLAVE 1919 – 1945: ADAPTÁCIA A MARGINALIZÁCIA

DANIEL LUTHER

Daniel Luther, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64, Bratislava, e-mail: daniel.luther@savba.sk

The paper addresses the issue of the marginalisation of an ethnic group. The example taken is the Czech community in Bratislava in the period from 1919 to 1945, when it underwent processes of adaptation to the new social milieu and marginalisation as a result of political development in Slovakia. The question is how the Slovak environment accepted Czech migrants and how they managed to come to terms with it, how their social acceptation changed, why they became a political problem, how they became a marginalised social group and how the Slovak government, which emerged in 1938 as a result of political changes, took account of them. This paper does not merely aim, however, to analyse the degree of their adaptation and the gradual process of marginalisation: there is also an attempt to make information available about this little-known aspect of the history of the city.

Key words: Czechs in Slovakia, adaptation, marginalisation, emigration

Kľúčové slová: Česi na Slovensku, adaptácia, marginalizácia, vysťahovanie

V medzivojnovom období vytvorili Česi v Bratislave početne i postavením významnú časť obyvateľstva. Boli dominantným národom prvej Československej republiky. Nevieme, koľko Čechov prišlo po obsadení mesta československým vojskom (1. 1. 1919) do Bratislavy, lebo pri prvom sčítaní ľudu v roku 1921 sa zisťovala národnosť československá. Ako pomocný údaj nám môže poslúžiť zisťované rodisko: z 37 tisíc prihlásených Čechoslovákov malo približne 15 tisíc rodisko v českých krajoch. Proces ich adaptácie bol komplikovaný, spoločenské podmienky v meste boli pre nich spočiatku nepriaznivé (bližšie v práci Luther, 1993). Najväčší počet Čechov bol zaznamenaný pri sčítaní v roku 1930: 25 177 obyvateľov (21,54%), ale v decembri 1938, teda ešte pred ich štátom organizovaným odsunom zo Slovenska, už len 20 764 obyvateľov (16,77 %). Takže v priebehu ôsmich rokov približne 5 tisíc českých obyvateľov dobrovoľne či pod nátlakom opustilo mesto. Ak by som mal výstižne pomenovať príčiny ich odchodu, asi najvýstižnejším by bola postupná marginalizácia tejto skupiny obyvateľstva. Cieľom tohto príspevku však nie je len analyzovať mieru ich adaptácie a postupný proces mar-

ginalizácie, ale tiež sprístupniť poznatky o tejto menej známej histórii mesta. Potrebné informácie pochádzajú z archívnych a publikovaných zdrojov.[1]

Pri skúmaní komunity, ktorá sa prisťahovala do etnicky odlišného prostredia, môže byť spojenie pojmov „adaptácia a marginalizácia" na prvý pohľad nelogické a navzájom sa vylučujúce. Veď adaptácia vo všeobecnosti znamená prispôsobenie sa zmeneným alebo novým podmienkam, sociálna adaptácia prispôsobenie sa a začlenenie v sociálnom prostredí, ale marginalizácia znamená vylučovanie. Považuje sa za formu sociálnej exklúzie, ktorá sa vzťahuje na určité skupiny obyvateľstva. Obvykle sú to viac či menej integrované a neasimilované komunity (napr. etnické a náboženské skupiny), alebo skupiny utvorené podľa sociálnych kategórií (napr. chudobní, hendikepovaní, cudzí a pod.). Takto konštruované skupiny sú konvenčne považované za odlišné od majoritnej spoločnosti. Pôsobenie Čechov v Bratislave ukazuje, že proces marginalizácie môže postihnúť aj časť majoritnej spoločnosti.

V kultúrno-antropologickom ponímaní sa adaptácia chápe ako nárast similarity, podobnosti. Je sprevádzaná radom sociálnych interakcií (Glick, 2008: 1). Je to jeden z procesov kultúrnej zmeny, ktorá je výsledkom priameho a neprerušeného styku medzi skupinami jednotlivcov z rôznych kultúr. Rozsah prispôsobení obsahuje modifikácie a reinterpretácie navzájom prevzatých kultúrnych čŕt, modifikácie alebo nepretržité používanie vlastných kultúrnych vzorov, vznik survivalov a posuny v kultúrnom zameraní. Adaptácia je, keď pôvodné a prevzaté (cudzie) kultúrne črty sú kombinované vo fungujúcom kultúrnom celku (Redfield, Linton, Herskovits, 1936: 151, 152). Ide teda o vzájomné prispôsobenie, adaptácia môže ale nemusí viesť k asimilácii. I. Chorvát sformuloval sociologické stanovisko R. Putnama: dynamická adaptácia na imigráciu a diverzitu vyžaduje rekonštrukciu sociálnych identít nielen samotných imigrantov (ktorá je ale veľmi dôležitá), ale spoločnosti ako celku, vrátane domáceho obyvateľstva (Chorvát, 2009: 27). Pre jednotlivcov usídlených v cudzej krajine to obvykle znamená osvojiť si jazyk a kultúrne modely majoritnej spoločnosti, prispôsobiť sa rôznym úzusom – spoločenskému správaniu, etike či zvyklostiam, rešpektovať náboženské tradície, históriu, sviatky, stravovacie návyky a ďalšie mnohokrát drobnosti, potrebné pre život v novej krajine. M. Hlinčíková (2009: 83) konštatuje, že neetnická forma inkorporácie spája imigrantov v sociálnych vzťahoch s majoritnou spoločnosťou.

Pri uchopení pojmu marginalizácia sa opieram o koncept sociálnej exklúzie podľa Walkera (1997), ktorý ho odvodzuje od konštruktu spoločnosti ako hierarchie statusov, kde ľudia sú navzájom spojení právami a povinnosťami na podklade spoločne zdieľaného morálneho poriadku. Sociálna exklúzia predstavuje vylúčenie z tohto poriadku. Podľa Rodgersa (1995) existujú rôzne mechanizmy vylučovania: z ekonomického prostredia, kultúrne vydeľovanie, psychologický nátlak zasahujúci do integrity jednotlivcov, politické zásahy do práv občanov. Pri vydeľovaní jednotlivcov podľa stanovených kritérií dochádza ku konštruovaniu umelých kolektivít, ktoré sú vnímané ako odlišné, cudzie, viac či menej škodlivé (citované podľa Mareš, 2000: 286-287).

Zaoberať sa budem otázkami: Ako sa adaptovali Česi v slovenskom prostredí? Aký priebeh mala marginalizácia Čechov? Z akého „morálneho poriadku" a akými mechanizmami boli vylúčení? K tomu je potrebné charakterizovať zlomové udalosti vo vývine česko-slovenských vzťahov v 1. ČSR.

1 Opieram sa o dobové správy. Vzhľadom na časový odstup sa mi pri výskume súčasnej českej komunity nepodarilo získať priame zážitky. Výsledky výskumu sú publikované v práci Luther, 2004.

Česi na Slovensku neboli národnostnou menšinou, ale ako Čechoslováci majoritným národom 1. republiky. V Bratislave bolo prihlásenie sa k tomuto politickému národu dôležité a výhodné pre Čechov aj Slovákov. Za monarchie tvorili Slováci len asi 15 % obyvateľov mesta – oproti 42 % Nemcov a 40 % Maďarov (sčítanie ľudu 1910). Slováci boli vtedy marginalizovanou menšinou, politicky aj spoločensky bolo akceptované jedine „maďarstvo" (so všetkými dôsledkami). Obsadenie mesta československým vojskom a prevzatie správy na začiatku roku 1919 spôsobilo výraznú demografickú zmenu. Početné maďarské vojsko a úradníctvo odchádzalo a začalo sa prisťahovalectvo Slovákov a Čechov. Pri sčítaní obyvateľov v r. 1921 sa predpokladá aj výraznejší príklon k slovenskému pôvodu, prehodnocovanie identít a pod., a tak sa stalo, že Česi a Slováci v priebehu dvoch rokov utvorili až 42 % národnostnú väčšinu obyvateľstva mesta. Majoritnou zložkou však stále bola nemecko-maďarská komunita, ktorá ešte držala pospolu (53 %; Nemci 29 % a Maďari 24 %).[2]

Prvým impulzom k štátom organizovanému umiestňovaniu Čechov na Slovensko boli udalosti spojené s príchodom československej vlády do Bratislavy (ministra pre správu Slovenska dr. V. Šrobára s referentmi). V deň príchodu slávnostného vlaku (4. 2. 1919) vyhlásili štrajk železničiari a poštári, účasť na oslave odmietlo nemecko-maďarské meštianstvo, služby odopreli mestskí dopravcovia, hotelieri, čašníci, obchodníci. Štrajk na železnici sprevádzali rozsiahle sabotáže. Reakciou bolo nariadenie pražského Ministerstva národnej obrany, v ktorom sa píše: *„Neblahé zkušenosti posledních dnů na Slovensku a zvláště případ prešpurský (slavnostní vjezd zemské vlády na Slovensku dra. Šrobára do Prešpurku byl zmařen passivní resistencí a stávkou maďarských úředníků a zřízenců ponechaných prozatím ve službě Československé republiky) vyžadují bezodkladné vyměnění veškerých maďarských důstojníků, úředníků a vojínů dosud v našich službách ponechaných"* (vydal minister V. Klofáč 4. 2. 1919). Rovnaké rozhodnutie sa dotklo všetkých štátnych zamestnancov, ktorých podrobili politickému preverovaniu.

V prvom období popri vojsku a četníctvu nahrádzali pracovníkov vo vyšších a pre štát dôležitých funkciách, úradníkov, učiteľov, železničiarov, poštárov... Dôležité bolo obsadiť svojimi ľuďmi najmä pozície, kde sa vyžadoval stredný alebo vyšší stupeň vzdelania, s čím bolo spojené všeobecné tvrdenie, že na Slovensku je úplný nedostatok inteligencie. Treba upresniť, že problémom Slovenska bol nedostatok československy zmýšľajúcej, jazykovo spôsobilej a k novej republike lojálnej inteligencie. Veď úrady, súdy, školy, nemocnice atď. tu za monarchie fungovali, ale tieto miesta na Slovensku zastávali obvykle Maďari alebo maďaróni. Napríklad z 52 predprevratových sudcov iba šesť vedelo obstojne po slovensky (Jirásek, 1947: 48). Takýchto zamestnancov považovali za nespôsobilých a bez českej pomoci ich nebolo možné nahradiť. A. Štefánek na to upozornil v pripomienke zásluh V. Šrobára: „postaral sa, aby do každého úradu na Slovensku sa dostal republike verný Slovák alebo Čech" s dôvetkom, že „právom nedôveroval zmaďarizovaným Slovákom" (Štefánek, 1937: 460).

Napriek takémuto nedostatku zamestnávanie Čechov na Slovensku bolo od začiatku vnímané rozporne – pozitívne i kriticky. Historik J. Rychlík zhodnotil príchod Čechov na Slovensko slovami: „Na jednej strane je nesporné, že po r. 1918 by sa Slovensko bez pomoci českej inteligencie nezaobišlo, na druhej strane treba priznať, že

2 Mannová, Dudeková, 2012: 19-20.

československá vláda posielala na Slovensko aj ľudí, ktorých Slováci nepotrebovali" (Rychlík, 1989: 404). Oceňovala sa (naprieč celým politickým spektrom) najmä ich pomoc v najťažších prvých rokoch republiky, keď bolo potrebné vymeniť takmer celú štátnu správu a okamžite zmeniť školský systém.

Ale A. Hlinka na versailleskej mierovej konferencii (1919) predložil memorandum, v ktorom sa píše: „Slovenská inteligencia nachádza sa v zúfalom postavení... Česi odstraňujú slovenských úradníkov a zriadencov pod zámienkou, že sú maďaróni, t.j. že sú pomaďarčení Slováci" (Mlynárik, 1987: 88). A. Hlinka a jeho Slovenská ľudová strana, hoci vítali vznik spoločného štátu, sa od počiatku zamerali na protivládnu politiku a kritiku pôsobenia Čechov na Slovensku. Spolu s propagandou, šírenou z Budapešti, vnášala do česko–slovenských vzťahov rozkol. Už v roku 1918 sa objavil slogan „Česi prišli zobrať Slovákom reč a vieru", ktorý by sa dal interpretovať stručne takto: v otázke viery sa poukazovalo na odlišnú náboženskú tradíciu, náboženskú vlažnosť i „bezbožnosť", najmä učiteľov; zámienkou k obvineniu z odnárodňovania bola koncepcia čechoslovakizmu, založená na myšlienke národnej a jazykovej jednoty Čechov a Slovákov.

Na základe dobových správ a empirického výskumu (Luther, 2004) možno konštatovať, že Česi v Bratislave boli zástancami a propagátormi čechoslovakizmu, zdôrazňovali nevyhnutnosť vytvoriť „československú spoločnosť" v meste, ale realita bola iná. Prevažná časť Čechov patrila k strednej a vyššej spoločenskej vrstve, ich spolkový život, športová, turistická či záujmová orientácia a ďalšie okolnosti spôsobili, že sa v Bratislave združovali. V meste sa cítili a vystupovali ako Čechoslováci, ale používali český jazyk, pestovali českú kultúru a asimiláciu so slovenským prostredím nepovažovali za potrebnú.

ČESI NA SLOVENSKU AKO POLITICKÝ PROBLÉM

Prítomnosť a zamestnávanie českých ľudí sa stalo politickým problémom v čase veľkej hospodárskej krízy. U nás sa naplno prejavila o niečo neskôr, uvádza sa rok 1931. Napriek veľkej nezamestnanosti československá vláda pokračovala v umiestňovaní českých zamestnancov na Slovensku. Slovensko bolo kvalifikované ako poľnohospodárska zásobnica republiky, čo viedlo k útlmu rozvoja priemyslu, odstaveniu viacerých výrobných podnikov, sťaženiu odbytu pre živnostníkov a nezamestnanosti robotníkov. Prepustení poľnohospodárski robotníci smerovali do miest, ale práce nebolo. Šírila sa chudoba a nezamestnanosť (Lipták, 2000: 119-121). Hlinkova slovenská ľudová strana[3] rozbehla tvrdú protivládnu propagandu proti zamestnávaniu a uprednostňovaniu českých uchádzačov, naopak žiadala prednostné prijímanie Slovákov, autonómne usporiadanie republiky a postupný odchod Čechov. Jej taktiku vnímal gymnaziálny profesor Josef Jirásek nasledovne: *„Věc vykřeslila jako vykořisťování Slovenska českými okupanty, šíříc tak proti nim nenávist. Pravé příčiny krise jim ovšem nevysvětlila. Neškolený Slovák uvěřil tím snadněji, čím jasněji viděl počet přistěhovalých Čechů. Velmi mnoho Slováků proto věřilo, že Češi vyžírají Slovensko"* (Jirásek, 1947: 157). S tým sa spájal aj slogan „Česi oberajú Slovákov o chlieb".

Na začiatku 30. rokov 20. storočia už vyrástla nová generácia, vychovaná československým školstvom, ktorá sa ale nestotožnila s koncepciou národnej jednoty. Dôvera

3 Slovenská ľudová strana sa premenovala na Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu v roku 1925.

v československú myšlienku sa strácala pri hľadaní práce: „Mladí inteligenti našli všade dvere pozatvárané a na ich žiadosti o miesta bolo odpovedané: Nelze vyhověti.“[4] J. Jirásek spomína, že zamestnávanie mladej slovenskej inteligencie bol naozaj problém. Väčšinu vedúcich miest mali Česi, ambiciózni slovenskí uchádzači v tom videli prekážku, najmä keď sa zaplnili lepšie platené miesta v súkromnom sektore. V tomto kontexte podľa neho vzniklo heslo: Všetci Česi preč! (Jirásek, 1947: 101). Mladí zástupcovia všetkých hlavných politických prúdov, nespokojní s politickými a spoločenskými pomermi, usporiadali I. zjazd mladej slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach (25. – 26. 6. 1931). Hoci v diskusii odzneli protichodné názory, prevážili požiadavky prednostného zamestnávania Slovákov, používania slovenského jazyka na úradoch a vo výuke, uznania Slovákov za samostatný národ a odmietnutia čechoslovakizmu, splnenia Pittsburskej dohody a teda autonómiu Slovenska.

„Od teplického zjazdu badať na českej strane zvýšenú pozornosť o otázku pomeru česko–slovenského. Táto otázka, tak sa zdá, nebola pre nich donedávna žiadnym problémom, akoby vôbec nebola jestvovala“, píše sa v tlači.[5] Začala sa verejná polemika o príčinách česko–slovenských sporov a politickej situácie na Slovensku, ktorým sa začalo hovoriť „slovenská otázka“. Hľadali sa vinníci na českej i slovenskej strane. Diskusia sa priostrila po udalostiach v Nitre, kde sa v auguste 1933 konali veľké tzv. Pribinove oslavy pri príležitosti 1100. výročia vysvätenia prvého kresťanského kostola. Oficiálny program s účasťou štátnych predstaviteľov prerušili prívrženci ľudovej strany, ktorí podujatie premenili na manifestáciu za svojbytnosť slovenského národa a za naplnenie Pittsburskej dohody. Bol z toho politický škandál a perzekúcie, diskusia sa preniesla do českej verejnosti i Národného zhromaždenia (október 1933). Názory a postoje z českého prostredia k vývinu na Slovensku zhrnul v slovenskom serióznom politickom časopise L. Štrunc: *„převážná většina širší české veřejnosti vidí v tom, co se stalo a co se děje, hrubý nevděk a výsledky zločinné agitace, takže považuje za jedině správné použít na Slovensku nejostřejších opatření správních a policejních.“* A ďalej píše: *„V čem se však diametrálně rozcházíme a kde nikdy Češi nezmění své ideologie, je otázka národní jednoty. (Češi) … nikdy nemohou uznáti Slováky za samostatní národní jednotku, poněváč by to znamenalo veliké oslabení československého státu navenek“* (Štrunc, 1933: 216, 217).

Do diskusie sa zapojili aj mladí Česi, ktorí vyrástli na Slovensku. Ako píše jeden z nich, *„vrostli do slovenské půdy“*, Slovensko sa im stalo opravdivým domovom, ale *„u slovenského radikalismu tito mladí slovenští Češi jsou Čechy. Zůstanou jimi vždy a při každé příležitosti. To nebude jen otázka národnostní, která je bude vylučovat. Ale hlavně otázka existenční: otázka zasednutého místa. Budou stále pokládáni za veš v kožichu. – Kam tedy? Do českého světa? Vytrhnout kořeny a přestěhovat do toho prostředí, které znali naši otcové, ale které my už neznáme? Možná, že by potom na nás stejně někdo zavolal: Za Moravu, za Moravu!“* (Henzl, 1932: 244).

Politické akcie, dirigované ľudovou stranou, ale zrejme aj spoločenská diskusia, postoje a nálady v Čechách a na Slovensku poznačili v 30. rokoch postavenie Čechov na Slovensku. Hoci renomovaní odborníci i politici sa snažili obhájiť myšlienku čechoslovakizmu (v zmysle národnej a jazykovej jednoty), slovenská verejnosť ju už vo väčšine odmietala. Aj v strane dovtedy jednoznačných zástancov, medzi mladými agrárnikmi, sa ustálil názor, že ide iba o politickú jednotu Čechov a Slovákov: „V národnej otázke

4 Politika, II., 1932 (18), 229.
5 Politika, II., 1932 (20), 253.

sme za slovenský autonomizmus“ (Lipták, 2000: 135). Tento postoj prevládal aj v spoločnosti – Čechoslováci sú súčet Čechov a Slovákov, politicky stúpenci čechoslovakizmu, ale individuálne príslušníci dvoch národov. Etnicita sa stala výrazným diferencujúcim činiteľom. Zdôrazňovanie rozdielov medzi oboma národmi zo slovenskej strany nútilo aj Čechov na Slovensku špecifikovať československú identitu. Nátlak okolia v oblasti národnostnej a existenčnej bol silný: *„Žije se nám dnes těžko. Pro Čechy není teď na Slovensku příznivá nálada.“*[6]

ADAPTÁCIA?

V 30. rokoch 20. storočia boli Česi považovaní za prisťahovalcov, ktorí sa nedokázali asimilovať. Sú však aj príklady opačné, najmä z menších lokalít. Otázka, ako sa Česi prispôsobovali slovenskému prostrediu, nám pomôže pochopiť mieru ich spoločenskej separácie. Uvediem najprv príklady z jazykovej oblasti. Prví českí prisťahovalci si od začiatku uvedomovali nevyhnutnosť čo najrýchlejšie si osvojiť slovenčinu. Už v roku 1919 sa objavila výzva: *„Kdo z Čechů na Slovensku nenaučí se do roka slovensky, budiž poslán zpět.“* Svojim čitateľom to noviny vysvetľovali takto:*„Čím dřívě splyneme a srostneme s lidem zdejším, tím pevnější bude naše posice a tím většího vlivu nadobudeme.“*[7] Nebola to však len otázka vplyvu, ale zrejme aj prvé skúsenosti z ich verejného pôsobenia na Slovensku. Aj keď nie je možné generalizovať, táto a ďalšie výzvy aby českí zamestnanci používali slovenčinu nenašla širšie uplatnenie. Ešte aj v roku 1937 vyšla v časopise mladých českých agrárnikov Brázda výzva *„Češi, mluvte slovensky!“*, ktorú autor, znalý slovenských pomerov, odôvodňuje slovami: *„Jde prostě o to, aby Češi, kterí jsou na Slovensku jako učitelé či jako úředníci, užívali ve styku se svým okolím slovenštiny. … je věcí společenského a národního taktu, kterého tak často naši lidé, přicházející na Slovensko, vůbec nedbali, jsouce špatnými psychology lidu vůbec a slovenského zvlášť. Oddělovali se od slovenského prostředí a společenského života a oddělují se namnoze dosud. Tím způsobili mnohou nepřízeň…“*[8]

Príčinou vzájomného odcudzenia a sporov bol tiež rozdielny postoj k náboženskej výchove a viere vôbec. Prípady odstránenia krížov z verejných miestností, poškodenia či odstránenia sôch svätcov i znesvätenia kostolov z prvých rokov republiky sa pripisovali českým učiteľom, vojakom alebo Sokolom. Podľa dobovej tlače však pôvodcovia často neboli známi alebo išlo o nedorozumenia. Aj historik Pavol Matula považuje za problematické hodnotiť tieto prípady a konštatuje: „Vo všeobecnosti však možno povedať, že mnohí Česi, príchodiaci na Slovensko, sa naozaj snažili veľmi rýchlo rozšíriť svoje antiklerikálne presvedčenie na tomto území, bez dostatočného poznania pomerov, domnievajúc sa, že sa to stretne so súhlasom obyvateľstva“ (Matula, 2006: 78). V nábožensky bigotných komunitách sa negatívne vnímala aj výučba Darwinovej evolučnej teórie (reflexiou bol výrok „človek bez Boha je opica“), vyškrtávanie „Boha“ z učebníc, velebenie husitskej tradície, zrušenie niektorých mariánskych sviatkov a zavedenie sviatkov Jana Husa, sv. Václava a ďalšie príklady. Česi v náboženskom prostredí mali povesť „neznabohov“.

V pozadí etnickej separácie zrejme boli aj dôvody, ktoré uvádza (a nielen on) zá-

6 Politika, III., 1933 (19), 213.
7 Bratislavský denník, 13.10.1919, 1.
8 Text prevzal časopis Politika, VII., 1937 (23-24), 259.

stanca československej jednoty rímskokatolícky kňaz Karol A. Medvecký: „Okrem náboženskomravného rozvratu niektorí Česi priniesli na Slovensko svoje domáce stranícke vášne, bezduchý byrokratizmus, protekcionárstvo svojich, neskrotený egoizmus, čechizačné náklonnosti, kulturtrégerstvo, čo zasa hungaristicky naladené živly výdatne využili na diskreditovanie československej zhody“ (Medvecký, 1934: I./375). Pojem kulturtrégerstvo, za ktorým cítiť povýšenectvo, bolo zrejme frekventované: *„Slovo ‚kulturtréger‘, vyslovené s úsměšným zkřivením úst, stalo se zvykem denně pronášeným v této malé zemi. A opačně: slovo pochopení bylo vymazáno z kalendářů českých lidí na Slovensku. Byli i lidé pružnější, kteří se dovedli přizpůsobit. Myslím ale, že jich nebylo ani tak mnoho. Naši otcové, kteří většinu života ztrávili v zemích jiného světa, nezakořenili v této zemi. Byla to velká chyba, která snad učinila otázku česko-slovenskou o hodně trapnější“* (Henzl, 1932: 244).

Požiadavka integrácie českých občanov sa spájala s pracovníkmi, ktorí sa na Slovensku trvalo neusadili. Obviňovali ich, že zaberajú pracovné miesta domácim a sú tu len kvôli dobrému zárobku. Poukazovalo sa napríklad na profesorov bratislavskej univerzity: „Časté nedorozumenia … mali svoje korene nie tak v tom, že profesori na univerzite sú väčšinou Česi, ako viac v skutočnosti, že – niektorí z nich – za dlhé roky pôsobenia nevedeli sa včleniť do tunajších pomerov, resp. usadiť sa na Slovensku a dochádzajúc na prednášky z Čiech budili dojem, že svoje tunajšie účinkovanie považujú len za provizórium.“ Autor týchto riadkov sa zaradil medzi mladých Čechov zo Slovenska, ktorí súhlasia s názormi slovenských rovesníkov: „Chceme, aby Česi, ktorí sú trvale na Slovensku, považovali ho za svoj domov. Radi by sme preto videli aj to, keby tí Česi, štátni a súkromní zamestnanci, ktorí sa nechcú na Slovensku cítiť doma, z vlastnej vôle postupne vracali sa, akonáhle im to bude umožnené, do krajín zamoravských. Budú tým ubúdať ľudia, ktorí tu len oprávňujú šomranie proti Čechom…“[9]

Oproti dobovým správam o vedomom vydeľovaní sa Čechov existujú svedectvá, ktoré naopak hovoria o adaptácii, blízkom vzťahu k novému prostrediu: *„S poctivým svědomím mohu prohlásiti, že se Češi na Slovensku poslovenšťovali, aklimatisovali, Slovensko za svůj domov stálý považovali. Proto se zde také trvale usazovali. Kupovali pozemky, stavěli domky, ukládali peníze“*, napísal J. Jirásek (1947: 32) po 20-ročnom pôsobení v Bratislave. Prišiel v roku 1918, takže patril k prvej generácii dobrovoľných zakladateľov slovenského školstva. Výčitky adresované Čechom považoval za nespravodlivé: *„My jsme se Slovenskem srostli celou svou bytostí, my tu zanechali kus svého nejlepšího života. My přišli na Slovensko ne vyžírat, ale pracovat, Slovensko kulturně a hospodářsky povznášet. Nu – snad za to si člověk zaslouží také ten žvanec. My tu také chtěli složit svoje kosti. Naše děti byly by se úplně se slovenským prostředím asimilovaly. Mnohé z nich ani řádně česky neuměly; mám příklady, že děti českých rodičů, působících na Slovensku, se považovaly pouze za Slováky“* (Jirásek, 1947: 151).

SEPARÁCIA

Keď v roku 1931 Martin Rázus napísal, že „hitlerizmus dorazí aj k nám“, málokto tomu veril. Ale prešlo pár rokov a v Bratislave pochodovali ordneri, Nemci sa začali zdraviť fašistickými pozdravmi a po premietnutí filmu Golem (1936) sa vyskytli prvé prípady verejného napadnutia židovských občanov. V Hlinkovej slovenskej ľudovej strane

9 – čb. – (1933). Čo urobia mladí Česi. Politika, III (19), 212.

sa otvorene hlásili k nacionalizmu a sformovalo sa radikálne fašistické krídlo, ktoré malo podporu aj medzi študentstvom. Objavili sa sťažnosti, že ľudáci nepovažujú Čechoslováka a príslušníka inej strany než ľudovej za riadneho človeka, kresťana a dobrého Slováka.

Na jeseň roku 1937 zorganizovali ľudácki vysokoškoláci pochod Bratislavou k pamätnej tabuli Ľudovíta Štúra. Spievali nacionalistické piesne, prevolávali známe heslá a medzi nimi aj „Na Slovensku po slovensky!". Bola to predzvesť akcie, ktorá výrazne ovplyvnila pocity istoty a pozície českých zamestnancov. V nedeľu 24. októbra v noci umiestnili nálepky s týmto heslom na obloky budov, najmä škôl, štátnych úradov, univerzity, redakcií neslovenských novín, obchodov atď. Z ďalšieho priebehu však bolo zrejmé, že sa heslo nevzťahuje aj na používanie maďarského a nemeckého jazyka, ale na český. Na druhý deň polepili univerzitu aj zvnútra. Akciu prezentovali ako čisto jazykový problém – na univerzite sa úradovalo a prednášalo v českom jazyku. Požadovali výlučne slovenčinu. Súčasne však ľudáci oblepovali nápismi slovenské školy a byty českých rodín po celom Slovensku, žiadali slovenčinu vo všetkých úradoch, štátnom rozhlase, mestskom divadle atď., pripomínali neprimerané obsadzovanie miest českými ľuďmi a možnosti zamestnania slovenských uchádzačov. Iniciátori sami priznali, že cieľom nie je iba jazyk, ale „program politický, kultúrny, sociálny – ano, je to i otázka chleba!" Profesor bratislavského gymnázia zaznamenal: *„měli jsme chvíle smutné, když akademická mládež pod okny křičela von s Úlehlem a když jsme v trojstupech, sražených před gymnásiem, poznávali plno známých tváří…, kamarádů a přítelkyň našich dětí, jimž jsme vždy ochotně otevírali svůj bratislavský byt"* (Matula, 2006: 116–117).

Rok 1938 začali ľudáci heslom „V novom roku do útoku!" Cieľom bolo využiť napätú národnostnú situáciu v republike na dosiahnutie autonómie. V tomto roku sa v Bratislave konali viaceré verejné zhromaždenia na podporu československej myšlienky, ale aj za autonómiu. Perspektíva autonómie si získavala podporu aj v Bratislave, kde ľudová strana nikdy nemala silné pozície.[10]

MARGINALIZÁCIA

Po obsadení českého pohraničia Nemeckom a Poľskom vyhlásila Hlinkova slovenská ľudová strana autonómiu Slovenskej krajiny (6. 10. 1938). Hlavnou témou autoritárskej vnútornej politiky HSĽS bolo „vyčistenie od nežiadúcich živlov" alebo „vyriešenie českej a židovskej otázky". Symbolom protičeského nátlaku sa stala Hlinkova garda. Očakávali sa rýchle riešenia, vyjadrené heslom „Von s Čechmi". Vyskytli sa prípady, keď ľudácki gardisti znevažovali a svojvoľne nútili ľudí k vysťahovaniu. Českí zamestnanci boli predčasne penzionovaní, posielaní na zdravotnú dovolenku alebo rôznymi formami šikanovania či priamym nátlakom nútení k podávaniu žiadostí o preloženie do českých zemí (Šisler, 1989: 232). „To vyvolávalo pocity nedôvery, antipatií, pohŕdania, nevraživosti a hlavne nespravodlivosti, krivdy a nevďačnosti" (Bystrický, 1997: 604). Slovenská vláda mienila postupovať legálne po dohode s Prahou a tieto svojvoľné akcie tlmila. Nechýbali však aj prejavy sympatií, obhajoby a vyzdvihovania zásluh českých ľudí.

10 V parlamentných voľbách v roku 1929 získali autonomisti ľudovej strany 13,4 % hlasov a československé strany 48,5 %. Vo voľbách v roku 1935 sa autonomistický blok prepadol tesne pod 10 %.

Ústavný zákon o autonómii Slovenska bol v poslaneckej snemovni Národného zhromaždenia v Prahe schválený 19. novembra 1938. Na druhý deň v nedeľu sa na celom Slovensku konali manifestačné oslavy. V Bratislave zhromaždeniu predchádzal pochod Hlinkovej gardy hlavnými ulicami mesta na Hviezdoslavovo námestie, kde svojmu hlavnému veliteľovi K. Sidorovi odovzdali ako čestný dar „historickú valašku, ktorú nosil Jánošík".[11] Zrejme ako symbol boja proti panskej nadvláde. Zazneli tam známe heslá a požiadavky. Pocity Čechov pôsobiacich na Slovensku výstižne vyjadruje spomienka J. Jiráska: *„Zatím co 20. listopadu vyzváněli na Slovensku z radosti všemi zvony, měly být v Čechách a na Moravě vyvěšeny prapory černé. Bylo to trpké, bolestné, velmi bolestné. Srdce krvácelo národní bolestí a ‚Slovák' a ‚Slovenská pravda' ještě špinily a tupili Čechy hanebním způsobem. Při tom dávala slovenská vláda po celý měsíc české úředníky k dispozici české vládě a jejich jména uveřejňovala často se štiplavými poznámkami v novinách i rozhlasem. Byl jsem, přiznám, touto beztaktností pobouřen, a poněvádž jsem nenašel v seznamu svého jména, šel jsem do slovenského ministerstva školství a vymohl si osobně propuštění tím způsobem, že slečna, daná k dispozici, zůstala na Slovensku místo mně. Nechtěl jsem déle na Slovensku zůstat. Scény, kterých jsem byl svědkem, šly prostě na nervy"* (Jirásek, 1947: 172). Podobne písali českí poštoví zamestnanci v Bratislave rezortnému ministerstvu (13. 12. 1938): *„Od toho času, co slovenská vláda převzala do svých rukou správu Slovenska, vytvořili se pro české státní zaměstnance na Slovensku služební a rovněž i životní podmínky zcela nesnesitelné… jedná se s námi jako s nepohodlnými cizinci. Mluvíme-li česky – i soukromě – jsme insultováni, kde kdo nás smí beztrestně urážeti a provokovati, nemine dne, aby Češi nebyli bezdůvodně obviňováni, nebo, aby se jim nevyhrožovalo tiskem, rozhlasem, nebo oficiálními řečníky na veřejných projevech"* (Šisler, 1989: 232). V týchto pomeroch časť Čechov zo Slovenska odišla dobrovoľne (Rychlík, 1989: 406).

Z 9. na 10. marca 1939 bol na Slovensku vyhlásený výnimočný stav a prezident E. Hácha odvolal štyroch ministrov autonómnej vlády vrátane J. Tisa. Vojsko a četníctvo obsadilo dôležité miesta a internovali radikálnych predstaviteľov Hlinkovej strany a gardy (Zudová-Lešková 2010: 384; Rychlík 2010: 394). Pri zásahu v Bratislave bol jeden gardista zastrelený[12] a protičeské nálady vyostrené. Dňa 14. marca 1939 bol vyhlásený samostatný Slovenský štát.

Organizovaný odsun českých zamestnancov v štátnej a verejnej službe, tzv. státní akce stěhovací, podrobne analyzovali vo svojich prácach S. Šisler (1989), J. Rychlík (1989, 2010) a V. Bystrický (1997, 2000). Najväčší počet 17 763 českých štátnych zamestnancov musel zo Slovenska odísť k 30. júnu 1939, spolu s rodinami to bolo približne 50 tisíc osôb. V Bratislave sa v decembri 1938 prihlásilo k českej národnosti 20 764 osôb, ale v decembri 1940 už len 4 971.[13] V rokoch 1940 - 1944 bolo vysťahovaných ďalších 1178 zamestnancov aj s rodinami. Odchádzali aj pracovníci v súkromnom sektore (úradníci, továrenskí a poľnohospodárski robotníci) a samostatní remeselníci, obchodníci, podnikatelia, lekári, advokáti atď., ktorí uvádzali rôzne prekážky ďalšieho pôsobenia na Slovensku, ako vyhostenie z miesta bydliska, odňatie živnostenského listu, zákaz zamestnania a podobne. Neboli súčasťou organizovaného odsunu, odchádzali „dobrovoľne" z donútenia (Šisler 1989: 234, 236). V roku 1945 zostalo v slovenských službách už len 542 štátnych zamestnancov českej národnosti (Šisler 1989: 236).

11 Slovák, 22. 11. 1938, 3.
12 Kárpáty, V. (2012). Jediná zbytočná obeť Homolovho puču. *Slovenské národné noviny 2012,* 11, 4. Online: www.snn.sk. http://snn.sk/archiv_pdf/snn/11_2012.pdf.
13 Zemko, 2006: 30.

Údaj o počte Čechov v Bratislave nie je známy, nakoľko národnostné zloženie miest a obcí pri sčítaní obyvateľstva v roku 1950 nebolo publikované.[14]

ZÁVER

Česká komunita v Bratislave v prvých rokoch ČSR ukazuje prekrývanie českej individuálnej identity so skupinovou identitou československou. Čechoslovakistickú koncepciu národa považovali za princíp adaptácie v spoločnosti a predpokladali ju za prirodzenú aj pre slovenské obyvateľstvo. V meniacej sa spoločenskej situácii, zdôrazňujúcej ich etnickú odlišnosť, bol proces utvárania československej spoločnosti ukončený. V poslednom roku 1938 už tvorili separovanú etnickú skupinu podobnú národnostným menšinám na území Slovenska. Vznikom Slovenského štátu nenadobudli automaticky slovenské občianstvo a stali sa segregovanou spoločenskou skupinou. Protičeská šovinistická propaganda, legislatívne opatrenia a nariadenia slovenskej vlády viedli k marginalizácii, založenej na vylučovaní. S. Šisler (1989: 231) uvádza mechanizmy, aké používali nacionalistické a fašizované zložky slovenskej spoločnosti: *„propouštení státních a veřejných zaměstnanců české národnosti, likvidace českých hospodářských pozic v průmyslu, zemědělství, obchodu i ve finančním kapitálu, zákaz provozování živností Čechy, postih politických zbohatlíků, zákaz přijímat Čechy do pracovního poměru a další opatření…“*

Vysťahovanie malo individuálny a spoločenský rozmer. Rodiny vysťahovalcov to pochopiteľne odsudzovali ako akt nespravodlivosti a nevďak za ich prácu. Veľkú kritiku si vyslúžil spôsob, akým sa vysťahovanie realizovalo. Čakala ich cesta plná neistoty do zlých pomerov vo fašistickom protektoráte. Mnohí z nich boli ľavicovo orientovaní a očakávali represálie. V spomienkach detí sa objavuje strach rodičov a nenávisť k režimu slovenského štátu. V slovenskej spoločnosti zrejme prevažoval názor, že vysťahovanie Čechov je nevyhnutnosťou. Avšak v jednotlivých prípadoch konkrétnych rodín miestne spoločenstvo zvažovalo aj ich osobnostné charakteristiky a nad „celkovým prínosom“ akcie prevážil ľudský rozmer. Za ich prácu im obvykle poďakovali iba obyčajní občania.

Práca vznikla v rámci projektu VEGA 2/0099/11
Adaptácia obyvateľov mesta v procesoch spoločenských zmien.

LITERATÚRA

Bystrický, V. (1997). Vysťahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska 1938 – 1939. *Historický časopis*, *45*(4), 596-661.

Bystrický, V. (2000). Českí zamestnanci na Slovensku v rokoch 1918 - 1939. In: H. Zelinová (Ed.), *Česi na Slovensku.* Martin: SNM, 17-31.

Glick, T. F. (2008). Acculturation. In: T. Barfield (Ed.), *The Dictionary of Anthropology*. Blackwell Publishing, 1.

Henzl, V. (1932). K problému mladé české generace na Slovensku. *Politika II* (19), 244.

Hlinčíková, M. (2009). Indickí imigranti na Slovensku. In: A. Bitušíková, D. Luther (Eds.), *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku II. Cudzinci medzi nami.* Banská Bystrica : UVV UMB (s. 75-83).

Chorvát, I. (2009). Imigrácia a etnická diverzita ako možnosť a výzva pre slovenskú spoločnosť. In: A. Bitušíková, D. Luther (Eds.), *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku II.*

14 Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1980 v Bratislave sa k českej národnosti hlásilo 12 126 občanov, v r. 1991: 10183 občanov, v r. 2001: 7 698 občanov, v r. 2009: 9 261 občanov (2,15%).

Cudzinci medzi nami. Banská Bystrica : UVV UMB (s. 21-29).
Jirásek, J. (1947). *Slovensko na rozcestí 1918 – 1938*. Brno: Tiskové a nakladatelské podniky „Zář".
Lipták, Ľ. (2000). *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kaligram.
Luther, D. (1993). Spoločenské konflikty v poprevratovej Bratislave (1919 – 1924). *Slovenský národopis*, *41*(1), 16-29.
Luther, D. (2004). Česká komunita v Bratislave 20. storočia. In: D. Luther, P. Salner (Eds.), *Menšiny v meste. Premeny etnických a náboženských identít v 20. storočí.* Bratislava: Zing Print (s. 9-56).
Mannová, E., Dudeková, G. (2012). Komu patrí Bratislava? Multietnické mesto ako miesto lokálnej, národnej a nadnárodnej reprezentácie. In: G. Dudeková a kol., *Medzi provinciou a metropolou: Obraz Bratislavy v 19. a 20. storočí.* Bratislava: Historický ústav SAV (s. 19-20).
Mareš, P. (2000). Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis, 36*(3), 285-297.
Matula, Z. (2006). Českí stredoškolskí profesori na Slovensku v rokoch 1928 –1938. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.
Medvecký, K. (1934). *Slovenský prevrat.* I–IV. zväzok. Bratislava: Vydavateľstvo Komenský.
Mlynárik, J. (1987). *Česká inteligencia na Slovensku. Kapitoly z dejín českej inteligencie na Slovensku.* Kolín nad Rýnom: INDEX e. V.
Redfield, R., Linton, R., Herskovits, M. J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, *38*(1), 149-152.
Rychlík, J. (1989). K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku. *Historický časopis, 37* (3), 403-423.
Rychlík, J. (2010). Vznik Slovenského státu a česká společnost. In: Bystrický, V., Michela, M., Schvarc, M. a kol., *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska.* Bratislava: VEDA Vydavateľstvo SAV (s. 392-405).
Šisler, S. (1989). Odchod českých státních zaměstnanců ze Slovenska v letech 1938 - 1945. *Český lid, 76*(4), 231-238.
Štefánek, A. (1937). Šrobár a jeho doba. In: *Bratislava, XI* (s. 460).
Štrunc, L. (1933). Věci přijatelné a nepřijatelné. *Politika, III*, 216-217.
Zemko, M. (2006). Slovakizácia Bratislavy v 20. storočí podľa štatistík. In: Ferenčuhová, G. a kol., *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám PhDr. Valeriána Bystrického, DrSc.* Bratislava: Historický ústav SAV (s. 27-30).
Zudová-Lešková, Z. (2010). Výnimočný stav na Slovensku v marci 1939 a „Homolov puč". In: Bystrický, V., Michela, M., Schvarc, M. a kol., *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska.* Bratislava: VEDA Vydavateľstvo SAV (s. 384-391).

O AUTOROVI

Daniel Luther (*1950 v Bratislave) – vedecký pracovník Ústavu etnológie SAV, absolvent etnografie a folkloristiky na UK v Bratislave (1973). V rámci urbánno-etnologického výskumu sa zameriava na vývin mestského spoločenstva Bratislavy v období 20. a 21. storočia. Z tejto oblasti publikoval viacero štúdií a monografické práce *Z Prešporka do Bratislavy* (2009), *Česká komunita v Bratislave v 20. storočí* (2004), v spoluautorstve *Taká bola Bratislava* (1991). Transformačné procesy postsocialistického obdobia a problematiku súčasného vývinu mesta skúma v sociálno-antropologickej perspektíve, je spolueditorom troch monografických publikácií *Sociálna a kultúrna diverzita na Slovensku* (2009, 2010, 2013). V rámci štúdia kultúrneho dedičstva sa venoval najmä obradovej kultúre a ľudovému divadlu. Popri článkoch vo vedeckých časopisoch a zborníkoch publikoval monografickú prácu *Zabudnuté priadky: K tradičnému spoločenskému životu mládeže na Slovensku* (1990) a podieľal sa na spracovaní syntetických diel *Etnografický atlas Slovenska* (1990), *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (1994), *Slovensko: Európske kontexty ľudovej kultúry* (2000).